

Неки „Шмитови“ извештаји не замињив су историјски извор, као онај о организационом, посебно бројном стању КПЈ, 1932, 1933, 1934. (крајем ове године КПЈ је имала 2828 чланова); квантификација се проширује и на СКОЈ, дата је по областима и покрајинама, по најважнијим организацијама (велики градови, индустријски рејони).

У „Изабраним списима“ објављена је и „Скица“ чувеног реферата „О фронту народне слободе“, поднетог на Сплитском пленуму, јуна 1935.

Зборник садржи и чланак „О стварању КП Хрватске и КП Словеније“, објављен у „Пролетеру“, 1935. Приређивачи истичу у напомени да је Паровић написао овај чланак на основу одлуке Политбироа ЦК КПЈ од 18. јуна 1935. Паровић објашњава зашто се стварају партије Словеније и Хрватске а не ствара партија Србије. Паровић истиче да је комунистима стран сваки „буржоаски национализам“, да су они „за слободу и право самоодређења угњетених

народа“. Али, ми не тражимо, каже Паровић, „цијепање Југославије по сваку цијену“. Назив КП Југославије ни у ком случају не значи признање неке непостојеће „југословенске народности“. „Он просто означава да наша Партија ради на територији једне државе која се тако назива“. Партија није федеративна већ централизована, јер...“ Основни организациони принцип међународног большевизма јесте демократски централизам“ (265).

„Изабрани списи“ Паровића књига је која се могла само пожелети, сама за себе, као историјско штиво, евокација на Паровића и његово доба, као извор за историчара, независно од тога што је део докумената стручњацима од раније био познат. Списи су и импулс интензивнијег стручног испитивања 30-их година Краљевине Југославије истраживањем нових извора који припадају Паровићу или говоре о овом познатом револуционару и његовом времену.

Б. Петрановић

Др Здравко Антонић: УСТАНАК У ИСТОЧНОЈ И ЦЕНТРАЛНОЈ БОСНИ 1941

Тематски студија др Здравка Антонића третира устанак 1941. године у Источној и Централној Босни; хронолошки она обрађује вријеме од првих дана краткотрајног априлског рата и капитулације Југославије па све до доласка Врховног штаба и Централног комитета КПЈ у Босну почетком 1942. године. То је вријеме значајних догађаја за читаво подручје Југославије и посебно за уже географско подручје које је предмет истраживања у овој студији. Одмах ваља рећи да је било тешко оивичити ово устаничко подручје и посебно подручје Централне Босне, па аутор с разлогом даје у предговору објашњење термина садржаног у наслову студије — „Централна Босна“.

Студија *Устанак у Источној и Централној Босни 1941.* подијељена је на више поглавља, чиме се обезбјеђује систематичност грађе и прегледност излагања. Поред предговора и увода, она има 5 гла-

ва: Окупација и припреме за устанак, Почетак устанка, Даљи развика устанка, Партизанско-четнички односи 1941. године и Војно-политичка ситуација у Источној и Централној Босни крајем 1941. и почетком 1942. године.

Но, и поред овако изложене структуре рада, аутор ипак основни проблем научне обраде излаже тематски; поштује, наравно, хронолошки принцип, али му не робује. То је, рекли бисмо, посебан квалитет ове студије, јер су многе теме — начете већ у првој глави — израсле у сложене проблеме којима се карактерише и ово подручје и читав период 1941. године.

Управо зато аутор већ на почетку анализира друштвено-економске и политичке прилике уочи устанка, настојећи да у њима открије коријене многих појава и збивања карактеристичних за каснија понашања свих политичких субјеката на овом историјском и географском подручју. Само так-

вим приступом било је могуће схватити политику окупатора и колаборациониста — да би му се успјешно парирало. Аутор посебно наглашава да је ово подручје хетерогеног националног и вјерског састава и да се окупатор од самога почетка неједнако односи према национално вјерским групацијама народа. Анализирајући сву сложеност ове тематике, аутор открива праве намјере окупатора и усташа, приступање постепеном физичком уништењу српског и јеврејског становништва и привремено стављање у повољнији положај хрватског и муслиманског становништва. У таквој општој политици уочавају се и посебне намјере: окупатора — да одрже власт распирујући национални и вјерски антагонизам, а усташа — да ликвидацијом Срба створе национално „чисту“ Независну Државу Хрватску. Оваква политика изазива дилеме и недоумице унутар појединих националних групација — што ће се особито испољити у појачаној диференцијацији на линији односа према окупатору и устанку.

У ситуацији тако заоштрених односа на националној и вјерској основи — креће устанак и на овом подручју вођен сигурном руком КПЈ. Комунистичка партија и њене организације на овом подручју не само да нијесу уништене нечувеним терором окупатора и усташа, већ су још више прошириле своју дјелатност и свој утицај. Партији је, дакле, успјело оно што није пошло за руком нити једној грађанској партији. Штавише, ове су доживјеле потпуну дезорганизацију. Улазећи у дубљу анализу оваквог успјеха КПЈ — аутор основне разлоге налази у квалитету саме КПЈ, њеном богатом револуционарном искуству и оданости и спремности њених чланова да извршавају све задатке и у најтежим околностима. Уз ове разлоге др З. Антонић истиче и чињеницу да КПЈ, након распада бивше југословенске војске, не напушта своју идеју очувања Југославије као јединствене заједнице равноправних народа. Напротив. У процесу припреме за устанак она наставља рад на политизацији маса, објашњавајући народу куда води политика националног сепаратизма, ка-

кав је драстично испољен кроз стварање такозване Независне Државе Хрватске. Народне масе су све више схватале да је управо оружана борба под руководством КПЈ — прави пут за превазилажење стања које је наметнуто окупацијом.

Припремајући се за устанак, КПЈ се не зауставља само на политичком раду, иако је он био неопходан и готово одлучујући. Она своју дјелатност усмјерава и на стварање војне организације још прије устанка, затим на прикупљање оружја и другог за борбу потребног материјала. Аутор наводи мноштво података о томе како су на подручју Источне и Централне Босне обављени ови послови, пресудни за почетак и перспективу устанка. Тако су још у јуну 1941. године основани обласни, срески и бројни војни комитети.

Анализа ових значајних тема из склопа ширег научног проблема била је услов за разумијевање устанка у Источној и Централној Босни — што је и централни проблем овога рада. Из ширега контекста ове глобалне теме аутор подробно анализира нека питања, која су, по његовој оцјени, била доминантна: стварање и организацију устаничких јединица, преглед оружаних борби по областима, напоре КПЈ и СКОЈ-а на проширивању националне базе устанка, изградњу првих органа револуционарне власти, борбу окупатора и устанак против усташа, проблем партизанско четничких односа, повезивање устанка са сусједним регионима итд. Кроз обраду ових појединачних тема дошло се и до сазнања о основним карактеристикама и специфичностима устанка и на овом подручју. Аутор закључује да су испољене специфичности биле условљене географско-историјским и друштвено политичким положајем Источне и Централне Босне, као и њеним економско-стратешким значајем за окупатора. На другој страни, оне се јављају и као последица сложених национално-вјерских и класних односа који се јављају са развитком устанка. Тек након долазка Врховног штаба и Централног комитета КПЈ, НОП и на овом подручју губи регионалне карактеристике и поприма својства која

му даје политичко руководство јединствене југословенске револуције.

Приложени списак литературе говори да су сва битна питања третирана у овој студији тако рећи први пут научно разматрана. Другим ријечима, др З. Антонић је имао веома оскудну литературу, углавном мемоарскога карактера, насталу из пера учесника НОП-а. Такви радови пружају, углавном, фактографске податке, који су, међутим, само један од услова за шире разматрање сложене теме.

Наведени извори упућују на закључак да је многа драгоценост архивска грађа, усљед партизанског начина ратовања и ратних разарања од стране окупатора, недокучива за истраживање. Због тога је било потребно да се приступи и анкетирању учесника. Како је то доста несигуран извор, аутор је и овдје зналачки извукао оно најбитније, без чига би његова студи-

ја била сиромашнија за многе чињенице и понеко тумачење.

У склопу свега тога треба гледати и цијенити студију др Здравка Антонића — *Устанак у Источној и Централној Босни 1941. године*. У питању је, дакле, први озбиљније научни рад са овога подручја, који покрене многа питања и даје научне одговоре на већину од њих. Како је у питању вријеме када су доминирале локалне и регионалне иницијативе у развоју југословенског рата и револуције, које су резултирале и одређеним карактеристикама и специфичностима, ипак се одвијају и сложенији процеси, карактеристични за шире југословенско ратиште. На тај начин ова студија — и са ширег становишта гледано — представља значајан допринос југословенској историографији о НОР-у и Револуцији.

Зоран Лакић

НАША НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКА БОРБА У ОЦЈЕНИ СОВЈЕТСКОГ НАУЧНИКА

Издавачко предузеће „Вук Караџић“ у Београду обиљежило је тридесетогодишњицу побједи над фашизмом издавањем књиге „Агресија и катастрофа“ пуковника Д. М. Проектора, доктора историјских наука и професора историје Генералштабне академије у Москви. На основу историјских извора аутор је истакао карактер и методе командовања Генералштаба Нјемачке у току другог свјетског рата и приказао злочиначке манире и злодјела њемачкофашистичког војног руководства. Основни садржаји у овом дјелу су стенографске биљешке са саветовања у Хитлеровој Врховној команди и сјећања учесника при доношењу злочобних одлука.

Д. М. Проектор, за разлику од многих страних историчара, није пропустио да прикаже и нашу народноослободилачку борбу и истакне њен огромни допринос општој борби против фашизма. На простору од 574 странице, колико износи обим ове књиге, аутор је стању у Југославији уочи априлског рата и народноослободилачкој борби посветио ове редове:

„Хитлеровци нијесу схватили да народ Југославије у својој већини мрзи њемачки фашизам и да неће дозволити капитулацију пред Хитлером. Они нијесу водили рачуна о томе да југословенска влада Цветковића не ужива подршку народа, а да су унутрашње противрјечности у земљи тако заоштрене да могу у сваком моменту довести до експлозије.

Та експлозија догодила се крајем марта 1941. године, када је реакционарна влада Цветковића — као и вође Хрватске сељачке странке Мачека, који је стајао на позицијама претварања Хрватске у самосталну државу под покровитељством Нјемачке — потписала у Бечу 25. марта 1941. пакт три државе... Овај акт националне издаје изазвао је иступање народних маса, које су са радницима на челу изашле на улице под паролана „Боље рат, него пакт“, „Боље гроб, него роб!“, „Савез са Русима!“ Народ је збацио владу Цветковић — Мачек. Њу је смијенила влада генерала Симовића... У ноћи 5/6. априла 1941. Совјетски Савез је склопио пакт о при-